

Література:

1. Борисенко К. Г. Явище синкретизму поезії та прози в українській літературі барокової доби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / К. Г. Борисенко. – Харків, 2003. – 18 с.
2. Дубровська О. Т. Еволюція жанру оди на зламі століть (кінець XVIII – початок XIX) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06 «Теорія літератури» / Дубровська О. Т. – Донецьк, 2003. – 19 с.
3. Краткая литературная энциклопедия / [гл. ред. Сурков А. А.]. – М. : Советская энциклопедия, 1968. – . – Т. 5. – 1968. – 976 с.
4. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [авт.-уклад. Ковалів Ю. І.]. – К. : ВЦ Академія, 2007. – . – Т. 2. – 2007. – 627 с.
5. Литературный энциклопедический словарь / [под общ. ред. Кожевникова В. М., Николаева П. А.]. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.
6. Словарь литературоведческих терминов / [ред.-сост. Тимофеев Л. И., Тураев С. В.]. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с.
7. Тынянов Ю. Н. Литературный факт // Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. – М. : Наука, 1977. – С. 255–270.
8. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Л. Ушкалов. – К. : Факт–Наш час, 2006. – 284 с.
9. Шевченко-Савчинська Л. Г. Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI–XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / Л. Г. Шевченко-Савчинська. – К., 2005. – 16 с.

Laudatory Poetry in Old Ukrainian Literature (Theoretical Aspect)

The article presents a review and an analysis of the scientific works devoted to the laudatory poetry in old Ukrainian literature. The author tries to clarify the terminological specification of the notion «laudatory poetry», as well as «ode» and «panegyric» genres as its constituents. These lyric genres are defined as dynamic and developing systems in literature.

Світлана Журавльова (Харків)

**«ЛІСТВИЦЯ» ПРП. ІОАНА СИНАЙСЬКОГО
І ХУДОЖНІЙ СВІТ СВТ. ІОАНА МАКСИМОВИЧА
(ЗА КНИГОЮ «АЛФАВИТ СОБРАННЫЙ,
РИФМАМИ СЛОЖЕННЫЙ...»)**

За барокової доби в Україні посилюється інтерес до аскетичного життя. Характерно, що розробка аскетичної теми здійснюється митцями другої половини XVII – початку XVIII ст. з огляду на визначальний для доби Бароко культурний синтез східного та західного богослов'я. Як влучно зауважує Тетяна Трофименко, «поєднання характерної для католицизму зовнішньої активності, прагнення високого лету і східно-православної активності внутрішньої спостерігалось на зламі XVII–XVIII ст. у творчості українських митців доби бароко, котрі творили всупереч раціоналізму Петрової доби» [9; 136].

Посилення інтересу до аскетичного життя в Україні XVII – початку XVIII ст. справило значний вплив на книгу «Алфавит собранный, рифмами сложенный...» свт. Іоана Максимовича [5]. Своєрідність опрацювання аскетичної теми в агіографічній поезії, презентованій у книзі митця, обумовлюється поєднанням визначальних для східного християнства аскетичних програм грецьких і східних Отців, ісихастського вчення про мовчазну молитву з ігнатіянськими концепціями духовного вдосконалення. Якщо для автора житій попередніх часів центральним питанням було відтворення життєвого шляху святого, зокрема сповідання ним віри, то архієпископ Іоан Максимович прагне донести до читача провідні засади святоотцівських учень, підкреслюючи найважливіші моменти становлення аскетичних програм Отців Церкви.

Пропонуючи сучасникам долучитися до містики аскези, свт. Іоан Максимович закликає їх до використання «взірцевих моделей християнської поведінки, втілених у досвіді канонізованих осіб» [3; 217], окреслюючи власну схему аскетичного праксису.

Попри посилення інтересу до творчості свт. Іоана Максимовича в літературознавстві ХХ–ХХІ ст. (Леонід Ушкалов, Валерій Шевчук, Олена Матушек, Олена Засько, Світлана Демченко), агіографічні вірші, що складають переважну частину книги «Алфавит собраний, рифмами сложенный...», залишаються поза межами наукових розвідок. Отже, актуальним видається дослідження, присвячене проблемам інтерпретації аскетичних програм у книзі свт. Іоана Максимовича. Зокрема, мета нашої розвідки – виявити особливості рецепції «Ліствиці» прп. Іоана Синайського в агіографічній поезії митця.

Свт. Іоан Максимович, викладаючи у книзі «Алфавит собраний, рифмами сложенный...» власні аскетичні погляди, переймає досвід багатьох знакових для східної та візантійської патрології постатей – прп. Антонія Великого, прп. Макарія Великого, прп. Пахомія Великого, прп. Євагрія Понтійського, свт. Іоана Золотоустого, прп. Нила Синайського, прп. Пімена Великого, прп. Арсенія Великого, свт. Василя Великого, прп. Іоана Дамаскина, прп. Єфрема Сирійського, прп. Марка Скитського та інших. Однак підсумовує аскетичні переконання свт. Іоана Максимовича апеляція до «Ліствиці» прп. Іоана Синайського, яка, за визначенням прот. Георгія Флоровського, є «систематичним описом нормального монашого шляху» (переклад мій. – С. Ж.) [10; 179], що базується на ідеї послідовності у подвижництві, ідеї ступенів духовного вдосконалення.

Власне, тільки три вірші під назвою «Іоан» [5; 40–40 зв., 42 зв., 43] безпосередньо презентують настанови прп. Іоана Синайського. Свт. Іоан Максимович акцентує увагу читача на двох щаблях ліствиці – «плач, що чинить радість» [2; 7] (тут і надалі у посиланнях вказано номер слова з «Ліствиці» прп. Іоана Синайського) і «лихослів'я та наклепи» [2; 10], пов'язаних між собою словами прп. Іоана Ліствичника: «Хто зійшов на нього (десятий ступінь. – С. Ж.), той буває творцем любові, або плачу» [2; 10] (тут і далі переклад «Ліствиці» мій. – С. Ж.). Поет згадує випадок із життя авви: недоброзичливці преподобного через заздрість називали його марнословом і брехуном, однак Іоан протягом року дотримується мовчання й утримується від відповіді; згодом його орудники перетворюються на прохачів. Свт. Іоан Максимович, посилаючись на автора «Ліствиці», благає не спокушатись до осудження ближнього «от ненависти гордостні» [5; 42 зв.] і пам'ятати, що усі людські гріхи бачить Господнє око:

Вся діла моя открыл тебе ест Бог,

Сму же совершенно извѣстен мой грѣх мног [5; 42 зв.].

Поет апелює до Іоанової характеристики терпіння як захисту проти наклепників та найкоротшого шляху до прощення гріхів: «Ніколи не соромся того, хто перед тобою лихословить ближнього; але краще скажи йому: «Припини, брат, я щоденно впадаю у найлютіші гріхи, і як можу його засуджувати?»» (переклад мій. – С. Ж.) [2; 10].

Терпініє ми внутр, вні зіло помагало.

Претерпівый до конца той удоб спасется,

По прешествіи земном в Небо вознесется [5; 42 зв.].

Отже, утілення у життя Ісусової заповіді «не судить, щоб не суджено й вас; і не осуджуйте, щоб і вас не осуджено; прощайте, то простять і вам» (Лк. 6:37) є тією сходинкою, на якій стає можливим досягнення наступної чесноти – сліз від любові.

Як відзначає о. Томаш Шпідлік, «східна, насамперед чернеча література майже одностайно ганить вибухи сміху, блазнювання, розваги, а часом навіть посмішку» [11; 177]. Прп. Іоан Ліствичник, услід за своїми попередниками [див.: 11; 178], розрізняє «передчасний сміх» [2; 26], породжений спокусами, та «духовний сміх» [2; 7], радість, що свідчить про внутрішню чистоту людини. За прп. Іоаном, радість душі може пізнати лише та людина, що увібралась «у блаженний, благодатний плач, як у шлюбний одяг» (переклад наш. – С. Ж.) [2; 7]. Саме такий плач чинить радість та зцілює від скоєних гріхів.

Гадаємо, свт. Іоан Максимович презентує у своєму вірші настанову прп. Іоана Ліствичника: «Приготування трапези викриває черевоугодників, а молитовний подвиг вказує на боголюбців; перші, побачивши трапезу, радіють, а останні нарікають» (переклад мій. – С. Ж.) [2; 20]. Авва

робить зауваження братові за сміх під час трапези, вказуючи на його гріховність і закликаючи очиститися сльозами та скрухою:

В час трапезованія должно ест плакати,
Благодарно во любви умилно вкушати [5; 43].

Трапезу свт. Іоан Максимович порівнює зі Службою Божою. Отже, слід відмовитися від багатослів'я та зберігати мовчання, що, за автором «Ліствиці», наближує людину до Бога [див.: 2; 11].

Поет також коротко ознайомлює читача з аскетичною програмою, поданою у «Ліствиці» (вірш «Іоан» [5; 40–40 зв.]). Зауважимо, що свт. Іоан Максимович дещо порушує порядок розташування ступенів сходження ліствицею, однак, в цілому передає зміст окреслених прп. Іоаном Синайським «змагань до усовершенення в монашому житті» [4; 439]. Завершується поетичний виклад закликом дотримуватися безмовності, зачинивши «внутрішні двері душі – для лукавих духів» (переклад наш. – С. Ж.) [2; 27]:

Затвори себе в келі твоєї як во гробі,
Молчалив, як Іона в китовій утробі.
Ожидай на всяк день, час, неизвѣстной смерти,
Сія творя можеш біса сіти стерти [5; 40 зв.].

Популярність «Ліствиці» прп. Іоана Синайського в Україні барокової доби як вірного та надійного порадника в духовному житті зумовила, на нашу думку, й інтерпретацію форми ліствиці як духовного алфавіту. За визначенням Л. Сазонової, барокове мистецтво відзначалося надзвичайним потягом «до вираження ідеї у зримій формі, що досягається через споглядання...» (переклад наш. – С. Ж.) [7; 12]. Свт. Іоан Максимович викладає свою аскетичну програму за схемою алфавіту, що зумовлено прагненням візуалізувати ступені духовного вдосконалення. Поет звертається до алфавітної моделі як засобу композиції літературного твору, визначальної для учительної літератури [див.: 6; 95].

Алфавіт ототожнюється свт. Іоаном Максимовичем із кодексом аскетичного життя, що відзначається вже у назві книги: «Алфавит собранный, рифмами сложенный. От Святых Писаний, из древних речений, на пользу всім чтущим, в правой вірі сушим» [5; титул. арк.]. Кожна літера представляє цикл віршів, присвячених Отцям, котрі уже піднялися сходінками символічної ліствиці до небесної брами цілими і неушкодженими. Отже, утворюється символічний ланцюг: літера алфавіту презентує життє святого; він же, відповідно, постає втіленням якоїсь чесноти як сходінки на шляху духовного зростання християнина. Зіставлення віршів свт. Іоана Максимовича з текстом «Ліствиці» дозволяє встановити такі відповідності:

Ступені духовного вдосконалення за прп. Іоаном Ліствичником	Вірші свт. Іоана Максимовича, що презентують зазначені ступені
Слово 1. Про зречення світського життя	«Антоній» [5; 5 зв.–6 зв.] «Євагрій» [5; 26–26 зв.] «Кассіян» [5; 49–49 зв.]
Слово 2. Про безпристрасність, тобто відкладання турбот і журби про світ	«Антоній» [5; 6 зв.–7] «Іоанн Дамаскин» [5; 44–46] «Нил» [5; 67 зв.]
Слово 3. Про странництво, тобто ухилення від світського життя	«Житіє Алексія Человіка Божія» [5; 31–35 зв.] «Мойсей» [5; 66]
Слово 4. Про послух	«Єфрем» [5; 29 зв.–31] «Іоанн» [5; 43–43 зв.] «Марко Скітскій» [5; 65]
Слово 5. Про покаяння	«Єфрем» [5; 27 зв.–29 зв.] «Иларіон» [5; 38–38 зв.] «Макарій» [5; 62–62 зв.]
Слово 6. Про пам'ять про смерть	«Ин» [5; 11–11 зв.]
Слово 7. Про плач, що чинить радість	«Іоанн» [5; 43] «Нил» [5; 67 зв.] «Неизвѣстный» [5; 67а зв.–68]

Ступені духовного вдосконалення за прп. Іоаном Ліствичником	Вірші свт. Іоана Максимовича, що презентують зазначені ступені
Слово 8. Про смирення	«Антоній» [5; 8–8 зв.] «Слеазар» [5; 26 зв.–27 зв.] «Макарій» [5; 61 зв.]
Слово 9. Про пам'ять про зло	«Агафон [5; 3–3 зв.] «Геннадій святійший патріарх» [5; 17 зв.–18] «Нил» [5; 67 зв.]
Слово 10. Про лихослів'я та наклепи	«Виссаріон» [5; 17–17 зв.] «Іоан» [5; 42 зв.] «Мойсей» [5; 66 зв.]
Слово 11. Про багатослів'я та мовчання	«Иный» [5; 12–12 зв.] «Іоанн» [5; 43]
Слово 12. Про брехню	«Єфрем» [5; 27 зв.–29 зв.] «Іоан» [5; 42 зв.]
Слово 13. Про сум і лінощі	«Александр» [5; 4–4 зв.] «Антоній Великий» [5; 6–6 зв.] «Ахила» [5; 10]
Слово 14. Про ненажерливість	«Ахила» [5; 9 зв.–10] «Нил» [5; 67 зв.] «Неизвестный» [5; 70–70 зв.]
Слово 15. Про чистоту й цнотливість	«Антоній» [5; 8]
Слово 16. Про сріблoloлюбство	«Іоан Милостивый» [5; 40 зв.–42]
Слово 17. Про безсрібництво	«Гиперихій» [5; 18] «Кассіян» [5; 49 зв.] «Макарій» [5; 61 зв., 62 зв.–63, 63 зв.–64]
Слово 18. Про нечуйність	«Виссарион» [5; 16 зв.–17] «Леонід» [5; 53 зв.–54] «Макарій» [5; 64–64 зв.]
Слово 19. Про сон, молитву і спів псалмів у соборі братів	«Антоній» [5; 6 зв.–7] «Лукій» [5; 53–53 зв.] «Пахомій Великий» [5; 86 зв.–87]
Слово 20. Про тілесне чужання	«Исидор» [5; 38 зв.]
Слово 21. Про боязливість	«Той же» [5; 54–54 зв.]
Слово 22. Про марнославство	«Агафон» [5; 2 зв.–3] «Зинон» [5; 37 зв.] «Неизвестный» [5; 67 зв.–67a]
Слово 23. Про гордість	«Антоній» [5; 7–8] «Іоан» [5; 42–42 зв.] «Кассіян» [5; 49–49 зв.]
Слово 24. Про лагідність, простоту та незлобність	«Арсеній» [5; 8 зв.–9] «Діва Єкатерина» [5; 21 зв.–22] «Макарій» [5; 62–63 зв.]
Слово 25. Про смирення, що викоринює пристрасті	«Алимпій» [5; 5] «Антоній» [5; 6 зв.–8, 8 зв.] «Неизвестный» [5; 68, 69, 70–70 зв.]
Слово 26. Про проникливість	«Євагрій» [5; 26–26 зв.] «Нил» [5; 67 зв.]
Слово 27. Про безмовність	«Іоан» [5; 40–40 зв.] «Іоанн Дамаскин» [5; 44–46] «Макарій» [5; 62 зв., 63 зв.]

Ступені духовного вдосконалення за прп. Іоаном Ліствициком	Вірші свт. Іоана Максимовича, що презентують зазначені ступені
Слово 28. Про молитву	«Ин» [5; 13–13 зв.] «Илія» [5; 39] «Макарій» [5; 62 зв., 63 зв.]
Слово 29. Про безпристрасність	«Житіє Алексія Чловіка Божія» [5; 31–35 зв.]
Слово 30. Про віру, надію й любов	«Авраам» [5; 1 зв.–2] «Єфрем» [5; 27 зв.–29 зв.] «Макарій» [5; 62–63]

Гадаємо, звернення до «Ліствиці» обумовлене й тим, що барокові митці підкреслювали її значимість не лише для людей духовних, але й мирян. Книга «Алфавит собраний, рифмами сложенный...» свт. Іоана Максимовича звернена до двох категорій читачів, адже у передмові автор окреслює свого реципієнта без певних розрізень:

...любезнотщаливый

Читателю побожный, и Христолюбивый [5; 8 нн.].

Слідом за автором «Ліствиці» свт. Іоан не наполягає на певному порядку духовних сходинок [див.: 4; 439], про що свідчить і розташування віршів книги за алфавітом, причому у заголовки виносяться імена святих, а не назви чеснот. Свт. Іоан Максимович як бароковий митець подає матеріал, за визначенням Л. Софронової, «так, аби читач... вільно міг співвіднести зображене у творі з явищами життя, що залишилися поза його межами» (переклад наш. – С. Ж.) [8; 78]. Відповідно, алфавіт постає як широка алегорія подвижницького життя, спрямованого до єдиної мети – повернути людину до первісного стану безгрішності, відновити сяйво її душі.

Отже, бажання допомогти вірянинові наблизитися до Бога, поєднатися з ним через любов, відновити інтерес до давніх аскетичних практик християнського Сходу як незаперечного шляху до обоження стають домінантою творчості свт. Іоана Максимовича як представника українського бароко. Поет прагне поновити образ святого як взірець поведінки людини і пропонує читачеві шляхи аскези, спираючись на досвід Отців Церкви. Зауважимо, що висвітлення особливостей інтерпретації святоотцівської спадщини в агіографічній поезії свт. Іоана Максимовича ще потребує ґрунтового аналізу.

Література:

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – Українське Біблійне Товариство, б. р. – 296, 959 с.
2. Іоанн Лествичник, прп. Лествица. – Режим доступу: <http://nika.com.ua/index.php?Lev=ioanmax>
3. Ісіченко Ігор, архієпископ. Аскетична література Київської Русі / Ігор Ісіченко, архієпископ. – Х. : Акта, 2005. – 386 с.
4. Лаба Василь, о. Патрологія. Життя, письма і вчення Отців Церкви / Василь Лаба, о. – Львів : Свічадо, 1998. – 543, [8] с.
5. Максимович Іоанн. Алфавит собраний, рифмами сложенный от Святых Писаний, из древних речений на ползу всем чтущим в правой вере сущим. Прежде от языка римска, а ныне слогом словенска, прочих напечатася, во спасете собрася. Благословенієм... Іоанна Максимовича, архієпископа Черниговскаго / Іоанн Максимович. – Чернігів : Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1705. – 10, 140, 1 арк.
6. Сазонова Л. І. Жанр «вертоградів» у східнослов'янському літературному барокко / Л. І. Сазонова // Українське літературне барокко: зб. наук. праць / відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 76–108.
7. Сазонова Л. И. Имя в риторике и поэзии XVII века у восточных славян / Л. И. Сазонова // Славяноведение. – 2002. – № 1. – С. 4–22.
8. Софронова Л. Принцип отражения в поэтике барокко / Л. Софронова // Барокко в славянских культурах / [ред. кол.: А. Липатов, А. Рогов, Л. Софронова]. – М. : Наука, 1982. – С. 78–103.
9. Трофименко Т. Пасійні мотиви в поезії митрополита Димитрія Туптала / Тетяна Трофименко // Дмитро Туптало у світі українського бароко: зб. наук. праць. / [за ред. Богдани Криси]. – Львів : Артос-Апріорі, 2007. – С. 136–146.

10. Флоровский Георгий, прот. Византийские отцы V–VIII веков / Георгий Флоровский, прот. – 2-е изд., репринт. – М. : Паломник, 1992. – 262 с.
11. Шпідлік Томаш, о. Духовність християнського Сходу: Систематичний виклад / Томаш Шпідлік, о. ; пер. з італ. Мар'яна Прокопович. – Львів, 1999. – 496 с.

**«The Ladder of Divine Ascent» by John Climacus
and the Artistic World of Archbishop Joan Maksymovych
(by the Book «The Alphabet Gathered and Arranged with the Rhyme...»)**

The problem of reception of the ascetic views of John Climacus in the poetry by archbishop Joan Maksymovych is considered in the article. Baroque poet-hagiographer sets the task to open for contemporaries the inner spiritual side of life. He aims to revive for believers the interest in ancient practices of Christian East. The archbishop's Joan Maksymovych application to «The Ladder of Divine Ascent» of John Climacus is aimed to bring up in parishioners the tendency to live according Evangelic traditions, to try to arouse the flame of the faith, to return those persons, who have some doubts, to the Orthodox Church.

Світлана Бойко (Харків)

**ПАЛІНДРОМІЧНІ СЛОВЕСНІ ІГРАШКИ
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО БАРОКО
XVII–XVIII СТОЛІТЬ
(СПРОБА ПРОЕКЦІЇ НА СЬОГОДЕННЯ)**

Розвиток української літератури в XVII столітті однозначно й переконливо засвідчує, що барокові тенденції, а точніше бароковий стиль, дуже швидко й активно проникають у художню літературу стають суттєвим рушієм її розвитку, оновлення сюжетів та усіх історичних жанрових форм. Тому, як зазначає відомий український дослідник Дмитро Степовик, «при зіставленні українських літературно-мистецьких творів різних видів та жанрів цієї доби найбільше впадає в око відмінність їх від творів попередньої та наступної епох у часових межах від 80-х років XVII до 90-х років XVIII століття досить виразним було панування однієї стильової системи творення образу – чи то йдеться про полемічні трактати, чи про поезію... чи про театр, або музику» [14;183].

Стиль бароко прийшов і впевнено завоював позиції на ниві української літератури, став її новим імпульсом для творчого розвитку. Українські барокові автори, а серед них такі славетні імена, як Петро Могила, Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іонанікій Галятовський, Теофан Прокопович, Стефан Яворський, Георгій Кониський, Іван Величковський, Григорій Сковорода, розвиваючи та поглиблюючи цей стиль, відкривали нову сторінку національної літератури. Відтак з'являються української барокової піітики, риторики, панегірики, гомілетики, які сповнені реального і нового стилістичного оформлення. Терени українського літературного бароко дуже швидко оновлюються і заявляють про себе новими естетичними та духовними феноменами. Зокрема такими, як паліндроми.

Мета статті – спроба осмислити місце «віршів-перевертнів» в українській бароковій культурі, а також повніше збагнути філософський світ символіки та концепту бароко у його проекції на сучасність.

Паліндром (давньогр. «біжу назад тією самою дорогою») – текст, який прочитується зліва направо і навпаки однаково: «я чинара пан напарниця на пару ніч я» (Іван Іов, збірка «Періодична система слів», 1997). Такі конструкції читаються важко, і доводиться, як зазначає сучасний поет і теоретик курйозного вірша Олександр Квятковський, «думку підбирати до слів» [2; 53]. Окрім паліндрома, теорія літератури налічує багато новітніх, як на свій час, формальних обмежень: тавтограма, лінограма, абецедарій, лабіринт, краєгласіє. Ці пошуки були не стільки методом деформації чи переформації тексту, скільки способом народження несподіваних образів [6].